

ЛЕОНІД ПОЛТАВА

У ВИШНЕВІЙ
КРАЇНІ

МАЛА ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА: Ч. 2

ЛЕОНІД ПОЛТАВА

У ВИШНЕВІЙ КРАЇНІ

Н О В Е Л І

diasporiana.org.ua

МЮНХЕН 1952

ВИДАВНИЦТВО „СУЧАСНА УКРАЇНА”

Всі права застережені
Copyright 1952 by „Sucasna Ukraїna“, Munich, Germany.

**Відбитка з двотижневика „Сучасна Україна“ —
чч.: 25 за 1951 і 1-4 за 1952.**

Друк.: Богдан Криницький, Авґсбург, Брандерштр. 3. - Тел. 6348

У ВИШНЕВІЙ КРАЇНІ

ПРАПОР ФІНЛЯНДІЇ

Хуртовина була з тих, зубастих, північна хуртовина. Ленінград залишився позаду, панцерна колона посувалася фінською землею, тонни снігу перегороджували шлях, тонни снігу валилися з неба. Танкісти, примерзаючи до заліза, матюкали в ребро і кістку, але ні один не сказав уголос, за що ж вони терплять. Вже двоє сказали — і залишилися, облиті кров'ю, вітрам та звірині на поталу. Командир колони, майор Яригін — людина руда і зла, слів випускав із рота мало, більше куль з пістоля.

У двадцять восьмим танку сидів біля гармати монтер криворізького заводу, Степан Юхимович Сіренко, звали його по-дружньому Стьопокою, і був кремезний та добрий, веселий співун, парень-рубача.

Фіни билися завзято, але советський велет — без добрих харчів, без вісток з дому, часто й без курива — сунувся вперед, він не йшов, а хилився, мало що не падав і своєю двохсотмільйонною вагою давив вотневі точки і гарматні пнізда, і хоробрих солдат хороброї землі.

Вчора в селі, пустому аж страшно, якийсь танкіст побачив крізь відчинене вікно годинника на столі, забіг взяти — і взяла його нечиста сила, разом з цілим дорогим будинком — замінували фіни; у воду отруту підсипали, палили багаті будинки (самі бужуй! І де в них та біднота мешкала?), підсипали в борошно товченого скла, прапора свого ніде не залишали, ні людини живої. Але такого чуда не сподівався Стьопа, того чуда, що на свої очі побачив!

Ще далеченько перед Виборгом спинилася танкова колона: половина машин застрягла в болотитці, присипаному снігом, мороз тис, а болотитца глибоко не скував; мотори замерзали, шкіра залишалася на металі, червоні зорі на танках замітало фінським снігом, аж відчай

огортав душу та й розпука, але майор Яригін не з тих, що збавляють чести орденів Леніна. Він по радіо викликав на допомогу найтяжчі тягачі і саперний батальйон — мали рубати ліс і класти дорогу вперед, на Віпурі-Виборг »через усю Фінляндію прокладати, бо родина того потребує і товарищ Сталін і Москва повинна спати спокійно, а город Леніна ще спокійнее!«

Стьопка вже не пив спирту, не було з пиття толку: трохи зігрієшся, а потім як мертвяк. Він віддавав свою баклажку мотористові-грузину, який мерз люто, мороз виробляв із ним, що хотів. Якось той випив дві порції спирту, — а були насамоті, — і розговорився. І сказав тоді з злобою Стьопа, що це ж грузин послав їх бити фінів і самим замерзати.

— Ти поїдь на Кавказ і спитай — ніхто його за грузина не вважає. Москва його родина, а майор Яригін — рідний брат. От, а маршал Тимошенко, твій ніби, українець, а я його за українця не вважаю, ваші маршали Москви не слухали. Ти про свого й не чув...

Тоді вперше задумався монтер Степан Сіренко, і не про себе подумав, не про Тимошенка, а про те, що на землі є різні народи, і вони мають своїх маршалів, — є ось і грузини, і росіяни, і фінні, і українці... — і це було великим відкриттям для парня-рубача, доброго монтера з Криворіжжя, який два слова ліпив по-російськи, два по-українськи, а двадцять два — як прийшлося.

Наступного дня, коли перемело, почалося чудо. Прибули сапери, лід падав під гусениці танків, дерев'яна дорожка-настил росла на очах і зненацька в дзвін сокир вп'явся інший, короткий, карбований звук — постріл. Сухий і тихий, він би проминув непомітно, якби майор Яригін не задер неголеного рудого підборіддя, а під самою каскою в нього не бризнула зла кров, запеклась, почорніла відразу ж. Штаб був під соснами, лейтенанти горбились над мапою, як і Яригін, нікого чужого не було, фронт далеко, ніхто не проходив, — куля прийшла з неба і вибрала саму останню сволоч.

Коли прибув у захеканім авті командир танкової бригади, танкісти вишикувалися перед ним... — і знову карбований, тихий постріл, і комбриг упав під ноги лаві

на чужу землю, не потоптавши її довго. Переляк пронизав лаву, обстріляли, прочесали довкола... але кулі були такі фінські в черепах забитих. Старший лейтенант Сідоров, офіцер ще царських часів, перебрав команду і з поспіхом почепив відзнаки — він давно цього чекав!

Колона виборсалася з болотища, більша половина танків поповзла далі, решта залишилась на викорчуваному набоями узліссі, і Стьопа з ними. Не ліс, а лісове кладовище з цього лісу після артилерійського бою. Одна-однісінька сосна-велетень вціліла, стояла в снігу з голови до ніг, як пам'ятник.

Десь попереду гаркав фронт. На Ленінград везли поранених, а ще більше — обмерзлих, а тих, що замерзали — кидали в снігу, згодом підберуть. Фіна живого тоді побачив Стьопа, правда, старика, умів він по-російськи, і як допитували, то, плачучи, тільки й примовляв: »Чего ви приїшли? ... чего ви приїшли? ... « Вивели його із штабової землянки і кинули в сніг — мертвим же однаково. Бачив те і Стьопа, а тоді до нього моторист-грузин і сказав, ламаючи слова чужої, солдатської мови:

— Ти бачив? Ідуть підкріплення. Чому воно ніби Ленінградський воєнний округ воює, а люди йдуть все з Київського?

Чудо продовжувалося. Надвечір двома пострілами підряд було забито двох старшин із штабу, обоє орденоносцями були. Постріли чеканні й тихі, неначе з того світу прилітали. Знову лавами прочесали оббиті стовбури, кожен кущик вцілілий, кожен замет сніговий.

Вдень і вночі стояли дозорці. Степану Сіренку довелося цю ніч вартувати. Темна ніч, дарма що сніг, ворожа ніч, бо чужа. З автоматом на плечі ішов танкіст, вартував на своїй ділянці чужої землі. А як дійшов аж до самотньої вцілілої сосни — охопив його жах, хоча хлопець був не з боязливого роду. Похолов: здалося йому, що хтось поблизу є. Припав до збитого стовбура, вичекав і поспішив назад, щоб докласти, що все в порядку, бо ще пошлють вдруге перевіряти, а голова на плечах одна.

Вранці одержав Степан листа. Писала старенька трудно, як уміла, просила берегти себе та ще про щоби

й хоч старих би для Людмили прислати — дружина молоденька вдома залишилася, а вона в положенні уже і, не дай Бог, перестудиться. Старі чоботи Степан дістав би, свої послав би, та послати їх — хіба голуб винесе: заборонено. Біль проїняв танкіста дошкульніше морозу. Постріл думки обірвав, цього разу небесна куля ніби нікого не влучила, аж крикнули й побігли до танка: в нім сидів мертвий танкіст — не встиг і на фронт вихати — куля крізь відкритий люк пройшла. І той танкіст мав дочорта відзнак на ватянці, але найголовнішу відзнаку причепила йому доля на чолі.

— Ти помічаєш, герої в б'є, командний склад, а нас зачіпає — це грузин шепотом озвався.

Тоді штаб охопила паніка. Вже другий тиждень отак, тільки й чекай, як справді із неба! Спокою немає в цих лісах, — отак не один Степан Сіренко подумав, — чорти чи янголи цю землю боронять? Танкам було наказано приготуватися, що вони й зробили, заки штабові далековиди обмацували все навколо. Безперечно, десь був снайпер і старший лейтенант Сідоров остаточно вирішив, що це не снайпер-бродяга, а якийсь постійний, до його, Сідорова, частини прикріплений. Танки одержали наказ проїхати лавою вперед, шукати замаскованого фінського гнізда, а двадцять восьмий танк одержав інший наказ: вогонь по самотній вцілілій сосні.

І прицілився Стюпка, і так гахнув, що сосну обвело димом і гілля полетіло з неї, а як дим опав, — побачив Степан Сіренко диво-дивне, а з ним і з інших танків та й штабовики в далековиди:

На обкраяєному стовбурі велетенської сосни висіла дівчина; вона була в білій накидці, руки — в світлих рукавицях, тримала гвинтівку із снайперським прицілом, білий мотуз в'ївся їй попід руки — прив'язала сама себе, щоб вночі, задрімавши, не впасти. Оце вона — вояк-снайпер фінський — мандрувала в своїх лісах за советським штабом, це її небесні кулі збивали з цього світу главарів, а найперше майора Яригіна, зненавидженого танкістами.

Світло-золотисте волосся напівзакрило обличчя дівчини, небесне, янгольське обличчя з кров'ю на вустах. І

здалося тоді гармашеві Степану Сіренку, що то не дівчина-фінка, до своєї сосни прив'язана, а фінський прапор, якого він ніколи не бачив.

Були нові заметілі і в одну з них знайшли старого лейтенанта Сідорова — пса з усіх псів у армії — з простріленою головою, хоч до фронту було далеко.

*

Як скінчилася війна, повертався гармаш Степан Юхимович Сіренко ешелоном при своїм підбитім танку, а совість його була чиста і гріх прощено: він розплатився з Сідоровим за той страшний наказ. І коли чорностінна, ізбиста московська сторона кінчилася і рейки вибігли на рівнину, до біломазаних, чепурних і в нужді, хат, побачив Степан Сіренко, що це вже Україна, яка не є — а його сторона, рідна земля, другими обікрадена. Тоді згадав криворізький монтер про святий фінський прапор, що його на власні очі бачив, і запитав сам себе: а який же наш прапор, український?

ЧЕСТЬ

Половина села відпливала, половина стояла на скелястому березі. І тій, що була наче у вінку — між білявих дитячих голівок — висока чорноморська хвиля виплеснула: „Дітей не застуди!“ І тому вона, любляча і покірна його добрим наказам, не довго дивилася вслід відпливаючим рибальським шаландам. Мати взяла дві простягнуті ручки в широку долоню, а найменшеньке на ліву руку — і так пішла. Турецький вітер бив у спину, злий турок, говорили діти, маяла крамна хустка і світле волоссячко дітей... — як вітрило — всі четверо в однім — попливли в травах.

Ішли й інші. Зідхали в дірчасті, солоні від риби фартухи: нездорове море сьогодні, а голова колгоспу погнав — плян же треба виконувати. Боже, а що як і море має свій плян?

Під вечір вітер так розтривожився, що вже й рибальські хатини, маючи дахами на вітрі, ладні були відпливти геть, мов ті шаланди. Тоді ввірвався вітер, впарі з присмерками, в хату: на порозі стояв красунь Никодим, голова рибальського колгоспу.

— Здрасте, чи що...

— А ти чому не з нашими? — відповіла отак.

Помовчав.

— Жалко?.. Сама, чи що...

Діти знали: гарний дядько їх не любить. Глиняний свищик розсипався в порох під його тяжким високим чоботом. І тому, коли дядько приставав до мамі, діти кричали. Трете, ще не знаючи, чому, кричало вслід.

— Никодиме! Чоловікові скажу.

— Здуріла чи що...

— Скажу: ти здурів! Діти ж бачать... — Коса в неї ко-

роною на голові, збивалася набік корона, честь жіноча, та не падала.

Всі, хто приходив, сідали на лавці і закурювали. Іноді пили гірку воду з морського шумовиння і їли рибу. Мало вони говорили, навіть пряника мовчки давали. Так знали діти. А приходив Никодим, і дивне зчинялося в хаті. Маму любили всі, крім цього височенного дядька. Він сварився з нею, він хватав за руки, голову нагинав їй до подушки, а був ще темний день і ще не сплять. Мати ставала білою, білішою морської піни, і дихала так, як море в негоду... Чорне море буває білим...

— Геть, Никодиме, уже в селі говорять!.. що ти сюди... Геть ти, зануда!

Діти збилися в кутку, біля столу. Тарілка брязнула об поміст і варена риба посунулась-попливла по дошках. А він ломив їй руку, плюючи на все довкола, і на трьох янголів, що біля столу.

Голова обіцяв усе: харчі, гроші, допомогу, о! він не крутив самокрутки, як всі, зайшовши в хату, — він крутив руки жінки. Там в потемнілому морі — теж змагання, уже не за плян колгоспний, а за саме життя. І він, її вірний, добрий, проселений, солодковусий, її муж — там, у тяжкій боротьбі.

Її рука заломилась за спину, заячали діги. Темна коса поповзла по подушці. За вікнами бив себе в груди вітер: хата — не море, тут він не мав права. Велетень нахилив бурякове лице над поблідлими вустами, до ластів'ячих брів, до темних, нелюдськи темних очей.

— В останнє — геть! — вона викрикнула дико, як кричали первісні люди: самим хрипом. Никодим впирався метровим чоботищем в долівку, і раптом рука посковзнулася по оголенім плечі. Жінка з гадючою спритністю висмикнулася з-під його розпечених хрипотливих грудей. Мить — і вона стояла біля столу, в кутку, спиною до своїх янголів — напружена і мармурова. Гнівна Божа Мати!

І так мало статися, що як перша напівзалита шаланда вдарилася в пісок — голова шаланд накинувся на жінку. Він встиг скочити лише один крок — впав на спину, а сокира

залишилася стриміти в його голові, держакон вгору, чортівським хрестом над чортом.

Скрикнули янголи. Вона не зрушилася з місця, тільки на найменшеньке поклала ніжно руку, на білу голівку. І тоді відчинилися двері. Муж її стояв на порозі, мокріший моря, міцніший землі, козацький нащадок, Павло Дорош. Глянула на нього — хвилю морську багату, честь і любов свою вірну — і м'яко осунулась на лаву.

А вслід за дитячим „тату!“, за кількома тактами годинника — під синьми щось загупало і ввійшло четверо відразу: бригадири шукали свого голови. Спинились, вдарені беззвучним громом, сокирним громом: над їхнім головою стримів держак — чортівський хрест над чортом.

А муж — неговіркий рибалка, працьовитий і люблячий — вийшов наперед три кроки:

— Беріть мене. Це я зарубав — за її честь, за неї. І вже мовчав. Так мовчить той, хто має що сказати.

П'ять літ плавала на колгоспній шаланді вона — мати трьох янголів. П'ять довгих літ тяжкої роботи в морі! Воно любить працю, як земля, а може й більше! Завжди в його рибальській одежі, з його мовчанкою на вустах, мовчанкою людини, що знає багато. Життя її стояло між морем і дітьми, а ще в глибу душі — для нього. І дивувалися молоді рибалки: отаке про Дорошиху говорити почали, отака красуня, а й не підходить!

П'ять років, як п'ять хвиль, тяжкі вони, але минають.

Половина села в море підпливала, половина лишалась на скелястому березі, і там — тройко, вже й волоссячко потемніло. Вони чекають: на море дивлячись — маму, на поле дивлячись — батька, бо пів серця матері там, у Сибіру, а півсерця тут, в Україні — для них.

А через п'ять років вона поцілувала свого мужа великим цілунком вдячності, цілунком Божої Матері.

Гарне Чорне море! Як розбушується — бризки аж за Київ! Як заспокоїться — ніжніше руки материнської.

У ВИШНЕВІЙ КРАЇНІ

— Сам я не знаю, чи всім еством вірю — а так треба вірити! — але мені приємніше говорити з віруючою людиною... Бо щиріше можна говорити. — Арсен Сергійович подивився просто у вічі, гарно, запально, молодше навіть за свої двадцять вісім років. А розмова все таки втомила, слова ще шестіли довкола, впарі з листям, порохом осідаючи на траву. „Як дивно: слова і порох! А чи ж порох, оті мертві порошокинки, не були землею, що буйно родила?...”

Вона запитала:

— В що ж ви віруєте?

— Вірую! В науку, залізо і кров. — Сказавши, він похопився. Для неї ці слова прозвучали справді як із декляматора. Аглая відхилилась, притулившись молодією спиною до стовбура вишні. Арсен знову ожив.

— А знаєте, я навіть цю прекрасну вишню ненавиджу. Коли б у нас росло більше дубів! — народ підсвідомо вчиться в дерев, пробачте, я хотів сказати — в природи, що його оточує. Україна занадто довго опиралась об гнучкий вишняк... — голос його став пристрасним, чоло тріпотіло під важким, спокійним волоссям. Воно було темне, темніше ночі й людської долі разом.

— Знаєте, Аглас, колись ви сказали, що в моїм обличчі є щось українське. Я вдячний за ці слова... — Аглая склепила очі, вона ледве втрималася, щоб не поцілувати.

Отак сиділи вони вдвох, пройняті забороненою любов'ю, учитель історії Арсен Сергійович і його учениця, відмінниця з дев'ятої класи. Вишняк, що стояв далеко за містом, як знак по зруйнованім хуторі, беріг і їх, і їхні дивні зустрічі. Молодий історик з привабливим обличчям ученого безмежно любив, Аглая кохала вперше, коханням, що веде на край світу.

датися сюди на очах міста — в поле, ближче до Дніпра, до дорогих вишень, які так ненавидить Арсен, ніжний, милий,

А ще ні одного поцілунку. Розмови. Як цікаво з ним розмовляти, як гарно любити його розумні, часом не зрозумілі слова! От нещодавно сказав: „Тепер, в наш вік, щоб стати людьми — мусимо стати звірями“ — і не захотів пояснити, згодом, все згодом. І як моторошно-приємно прокраїдний Арсен! Сам же тут призначає побачення! Дивна ненависть, незбагненна для молодої Аглаї, першої учениці в класі.

Любеч — сивобородий стариган. Місто над кордоном край Дніпра; біля міста Кораблище, де колись втопився турецький корабель, повен золота, а тепер пасуться колгоспні коні, такі тонкі та легкі, що їх і трясовина не тягне; справа — Мазепин замок з рештками земляних валів-бійниць; вбік під горою — печера, звуть її печерою святого Антонія — довга й рівна, викладена вивітраним каменем; а за Дніпром — Білорусь, золотиться пісками, ніжно зеленіє верболозами, пахне бараболою й льоном з того краю, та ще пісні залітають ніжні, як сутінки. Знав історик, Арсен Сергійович, куди приїхати! У старигана-Любеча повно внуків, його друзів: молодь чорноока й синьоока, в розстібнутих сорочках (завжди душно молодим грудям!), і говорить вона здебільшого отак: „Аткуль се ти будеш? Із України чи із Бялорусі?“ І мало хто говорить поправніше, але люди золоті.

А ось Аглая говорить гарною мовою, третій рік, як вона прибула сюди з батьком із Вінниччини. Аглая — вінничанка. Вона висока і струнка, колись, раніше була б із неї темноока дівка, що стереже вночі шведські могили біля Ромнів — міста історії і ромашок — а тепер вона відмінниця, кандидат у комсомол, донька лікаря, невтомна, як сам вітер, і гарна, як білий день. Гарна вінничанка і спритна! Чи на мотоциклі, чи з парашутної вишки, чи друзям-учням вечерою зготувати, як над лекціями засидяться, чи Дніпро перемахнути на той бік. Гостинний дім хірурга, а окраса його — Аглая.

Любецькі хлопці ходили як очманілі. Дівчина гарна і доросла ж, а хлопців сторониться, хіба коли в гурті у кіно,

або зустрічати моряків з дніпровської військової флотії, як ото підпливуть до любецької запущеної пристані (на кораблях любечан повно) і котрий розтягне гармонію так, що однією рукою об Україну зачіпається, а другою об Білорусь. Ніхто не знав та й не подумав, що Аглая таки знається з хлопцем, і ще й з яким!

А того Арсена Сергійовича і в місті знали, і учні шанували, ба любили. Не раз, слухаючи лекції історії, хлопці стискали п'ястуки і кричали, в душі, разом із гінцем: „Veni, vidi, vici”, і з спартанцями ломили мечі об голови перських зайд, гнали арабів з Іспанії, переходили полями Франції з Жанною д'Арк, рубали з козаками калину та клали „каїлинового моста” — січа ж із татарвою, щиро зневажали шляхтичів і були першими учнями в десятилітті — навіть остання босота, найерученіші перероджувалися!

Цікавий він, цей молодий учитель. Як прибув минулого року, прийшов у школу, вибрав парняг:

— Іти зі мною, треба допомогти.

Такий наказ усім сподобався — простий і безпосередній, бо значить таки треба. І таки дружно пріли, бо чотири ковани скрині (ото десь багач!) не проста штука стягли з пароплава — „Ленін” аж хитався — і сперти на грузовика. Ще мав він валізку, отаку собі, дуже обчовгану, ту сам ніс.

І полонив на першій же лекції. Привітався отак:

— Добридень, учні. Я учитель історії. Звати Арсеном Сергійовичем. Слухайте лекції уважно, історію треба слухати не лише вухами. Вибачте...

І парубійки-учні, яким уже чорт кіля попід носом настромляв, сиділи, як першоклясники, дихали його словами. А з ними і Аглая.

О, Аглая! Вона любила не тільки Арсена Сергійовича! Вона любила й Арсена, широко і щиро, забороненою любов'ю учениці до вчителя. Так уже в житті складається, що стільки справжніх почуттів забороняє закон, а скільки вимушених — оберігає!

Дивувалися учні: ні до кого не приходив на лекції директор (кабаном назвали того постійно пітного висуванця,

бувшого красного комісара і тепер комуніста в районі), а на історії сидів. Чи він і сам нишком вчився, їх директор?

Арсен Сергійович не звертав уваги, та в душі, мабуть, хвилювався, бо іноді вставляв тоді російські слова і забував згадати про безхребетну вишню та кріпкого дуба — своє улюблене прислів'я. Директор пітнів, коліно голови блищало непорушно всі сорок п'ять хвилин, а як щось нотував, то приплямував до кожного слова.

Дні летіли. Минула і свіжа зима Чернігівщини, вітри перемели сніг на північ, стало зелено і вода доходила аж до другої гори, на якій стояло місто, — море та й годі з цього Дніпра весною!

Весняні ночі навівали несамовиті думки, гнали до прив'язаних човнів, — впливти в гушавину хвиль, між затоплені дерева! Вишняк теж залило, і Аглая та Арсен Сергійович не раз вночі дивилися туди, де по воді плавали свіжі віги, ті, що їх потайки, очікуючи Арсена, цілувала Аглая.

— Ось, Аглає... — Проти місяця знову тріпотіло його чоло: — Може ти знаєш, раніше русло Дніпра було далеко звідси. А ріка весь час завертає на Україну, відрізає землю, сама віддає її Білорусі. І так у всьому: ми самі себе віддаємо світові: бери, грабуй, ми багаті! Ні, це ми можемо бути багатими, тільки можемо... А про Білорусь — я дуже люблю цю країну, я лише приклад навів.

Дівчина, вслухаючися, дивилася на темносині смуги Дніпра, а бачила обличчя коханого: ген над водами, над обрієм, велике, розумне обличчя, і чоло його — небо, осяяне березневим місяцем.

— Ні, Арсене, не так і просто „віддаємо самі себе“. Я ще пригадую підпали, коли починались колгоспи, щоночі — пожежі, постріли. І мій батько. Знаєш, чому ми переїхали сюди? НКВД батьком цікавитися почало, от і виїхали. А ще, поясни мені про Хмельницького: це він віддав Україну Росії, який же він національний герой?

— Історії не можна спрощувати. Вона — як невід, один шнур витнеш — і вже невід ні до чого. Хмельницький мусів так зробити. Але його зрадили.

— Хто?

— Москва.

— Як я ненавиджу зраду! — аж вигукнула Агля, і тоді Арсен вперше поцілував любу дівчину, і вперше в житті Аглаї стало млясо.

* * *

Арсен щось писав. Цілуєчи на прощання, Агля щиро бажала: „Працюй, працюй, дорогий, ти напишеш прекрасну книгу, я не питаю, про що ти пишеш, але знаю, що то буде правдива книга. А якби треба її переховати — то діти мої переховують“...

— Наші діти, — сказав їй Арсен, дуже суворо і дуже урочисто. У нього обличчя стало святковим. Потім він виїняв з бокової кишені миготливу маленьку річ. Це був перстень.

— На пам'ятку тобі. На все життя, не забудь про цю розмову. Хай це будуть наші таємні заручини.

* * *

Ніхто нічого не знав ні про зустрічі, ні про книгу, ні про те, що лежало у кованих скринях учителя історії. Добре читав лекції талановитий Арсен Сергійович, з веселим обличчям ішов в обов'язкових лавах травневих демонстрантів, часом виступав на мітингах — свій чоловік, радянська людина.

Ніхто не знав, чому так радісно й упевнено посміхався той молодий лев, кремезний чоловік, з тонкими пальцями музики, з чолом пророка, з іноді невиспаним, та завжди милим лицем. Є люди — творчі люди — від яких віє чаром свіжого ранку, хоч би їм сто літ! Агля знала, хоча й не все. Тепер вона збагнула його слова про імперію: „Для них Україна — як червоний плащ для еспанського бика“. І знала, що імперії не вічні, і тому розуміла упевнену посмішку свого найдорожчого друга. А ще він говорив: „Наша сила — в нас. Підмога — в таких, як ми. Азія — резерв. Через море треба, на південь, на південний схід — до початку“... — оце вже було їй малозрозуміле, все приходило поволі. Вона акуратніше причіпляла до блюзки комсомольського значка („Це одна з метод розвалу“ — вчив Арсен), та лихе передчут-

тя нараз вкралося в її юну, чисту душу. Прокидалася у вісімнадцятилітній дівчині мудра, правічна жінка, інстинкт охорони друга, ніжність, що спиралася на залізо і кров. Аглая народжувалася вдруге: з кароокої вінничанки вирізьблювалася українка.

* * *

Передчуття — чи не друге мислення жіноче. Воно — лиховісне — збулося. Отак:

Дитина чиясь порпалася на стежці, біля печери святого Антонія, і провалилася ніжка, і дитина побачила купу блискучих круглячків. Вона мило бавилася ними, аж надійшла перелякана мати.

Мати бігла униз заявити про знахідку, таж то стільки срібла, срібних старовинних монет! Хтось докаже, і тоді вже непримінно Сибір, і воно, невинне, останеться сиротою, в урки піде! Як униз бігла, несучи в одній руці синка, а в другій — потемнілого і потрісканого горщика, — кілька монет впало і радісно покотилися вони: віками ж лежали непорушні.

Чутка пішла про знахідку. Арсен Сергійович прибіг на пробу співочого гуртка (це Аглая керувала, пісень надзвичайних навчив її Арсен) і попрохав учнів:

— Як хто знайде там монету — принесіть, я дорого заплачу... — Він хвилювався, це було помітно, кілька хлопців кинулося з кімнати, і Аглая зблідла: мало статися щось страшне. О, коли б він глянув тоді їй в очі, він би глянув у сам жах.

І хлопці принесли дві монети, потьмяніле срібло, неправильної круглої форми, із затертими написами, тільки тризуб-герб, вічний знак українського роду — не стерся! Хлопці відмовилися від плати, бо щастя Арсена Сергійовича було їм заплаотою.

— Це українські гроші... княжі гроші... Тримачучи їх на тремтячій долоні, щасливий, він глянув на Аглаю. Запізно глянув! — попередження запізнилося.

* * *

Доніс найнепомітніший учень, співак з нього ніякий, а ходив уперто всюди, де лише учні збиралися. І Арсен Сергі-

йович не прийшов на лекцію, — рано-вранці його забрали, просто на Чернігів.

Сусідка тихо сказала знайомій, що міліціонери йшли за ним з наганами в руках, а він попереду — і посміхався.

Наступного дня енкаведисти відчинили запечатану кімнату. Кілька учнів стерегли поблизу і бачили: з чотирьох скринь ті вийняли старовинні речі: мечі, ножі, горщики, сувої темножовтого паперу, монети, кістки, намиста, якісь проржавілі сітки... — цілий музей мав їхній Арсен Сергійович! А з валізи вийняли убрання, кілька сорочок, краватки, хустинки і три товсті кинжки, не кинжки то були — зошити, дрібно і рівно списані. Ще чули учні вигук того, що зошити перегортати взявся: „Історія України, ... его мати... гад!“

Аглая вжахнулася, про це почувши. Те, що вона мала берегти — писана на основі археологічних пам'яток історія її нації — загинуло, пропала велика праця.

Та ще більше вжахнулися там, за червоним столом, в темній кімнаті НКВД: на кожному томі було написано — „Копія, другий примірник“. Мертві не дають відповіді: Арсен Сергійович Кречет, радянський учитель історії і український патріот — отруївся в авті по дорозі до Чернігова: він носив у перстені отруту.

Де було сховано оригінал рукопису нової „Історії України“? Чи може й не було другого примірника, а був лише такий напис — остання насмішка вірної людини зі зрадників? Не знає того ніхто, не знала й Аглая, кароока українка з Вінниччини, вірна душа. Вона посмутила й посуворіла на все життя. А легка смужка сивини над чолом так пасувала до її прекрасного вісімнадцятилітнього обличчя.

ПРЕКРАСНИЙ РОЗГРОМ

Як моторові човни, пропливали по вулицях засніжені авта.

На площі, на високому камені, сидів Шевченко, підперши рукою непокриту голову, сніг зодяг його в біле, забинтував рану на обличчі — з чиєїсь сторони куля вдарила, коли фронт тут переходив. Поет не звертав уваги на німецькі авта, та й на советські — як втікали — не дивився, бо вони котились з дурного глузду, кудись, між іншим, отак собі, — він думав про свою країну, вічну землю з його долею.

А в редакцію часопису — шматки з німецькими наказами в українському перекладі — зайшов німецький вояк і, вдихнувши широко теплого повітря, сказав:

— Добрий день, друзі.

Від несподіванки знітилась друкарка і поспішно відповіла „гутен таг“, — хоч гість привітався по-українськи; редактор підняв лівий куточок вуст, це був умовлений знак: увага! обережно! Тим часом вояк, гарно, красиво посміхаючися, потис всім руку.

— Я українець, на ім'я Остап (редактор — птиця бита й обережна — видко, не повірив, бо як же: Остап і з галицьким діалектом вимова!) — Я перекладачем при вермахті. Перепрошую за турботи. З вами, пане Василю, я хотів би говорити.

Юнак, який шойно вчився редакційного ремесла, встав, світле волосся відкинув з чола, чомусь поправив окуляри і аж тоді запитав:

— Ви знаєте моє ім'я?

— Воно вже досить відоме. А до того ж я був кілька раз на ваших виступах в театрі, ваші поезії мене не раз зворушили.

Василя таке признання зворушило б також, якби було воно ким іншим висловлене. У редактора ціле плече поїхало вниз, знак: Василю, дуже обережно!...

А за теплими вікнами шуміли в сніжному мариві білі привиди авт, і Шевченко думав думу, велику і тяжку, людські долі схрещувалися, життя ставало випадковим від смерти, чуда зникали, бо саме життя було чудом... — тільки народна доля та сама залипилась.

*
*
*

Про народну долю і говорив Остап (люди із заходу занадто довірливі, це так молодий поет подумав, хоча й сам був занадто щирим):

— Німці шукають колоній, їм тісно, як тут на станціях. Може саме тому й фашизм, бо самі німці — чесні і працьовиті, навіть сентиментальні. Ви помітили: німецький вояк носить, крім рушниці — губну гармоніку... Німці були змушені зійти з розуму, у них забрали африканські колонії... І ось, вар'яти — вони шукають Африки в Європі!...

— Вірно, Африка також встане. Але в нас інші проблеми.

— О так, знаю. Хвильовий. Це велика людина з великими помилками. Так: руки таки геть від Москви, орієнтація на духову Європу. Але не судіть Європи по гостях, вони — провінція. Сучасна Європа — провінція, але в ній є фавстівські душі, вони вже давно перемогли і большевизм, і фашизм, є вони і в Україні. Чуєте? (За заслоненими вікнами Василевої кімнати котились танки) — вони котяться від Європи!...

— Саме тому, друже Василю, ми полшені на самих себе.

— Я стежив віддавна за вами, читав ваші подум'яні українські поезії і тому вірю вам.

— У Львові багато людей, є досить і тут. Чи я не зрадник? А наколи б я був зрадником, хіба це страшно? Ви ще не маєте кого видавати, коли б вас катували. А хіба це страшно — вмерти за свою батьківщину. Безперечно, розумно вмерти, щоб людська смерть продовжувала життя.

— О, друже Василю, я ще вас захищатиму. Хоча сам мушу пильно зважати... Ось мій покищо єдиний доказ... — і він відхилив зеленого погона, а під ним заблищав тризубець, а тоді Василь відгорнув борт піджачини: і Остан з радістю побачив синьо-жовту стрічку, що її юнак біля серця носив. Друзі потиснули руки, тепло й суворо водночас, отак вони порозумілися, двоє рідних людей, що шукали одне одного, і через їх стиснуті долоні переливалася вірна кров з одного серця до другого.

Друг Остап! Він з'являвся раптово, кремезний і плечистий, заломлював чорні породисті брови, витягав пачку „Зондермішунг“ — і в його мові була тепла суворість:

— Чи цигарковий панір пішов? Як реагують села? Смакує?

— Славно! Хор співає знаменито, я рахував — їх двадцять, але вражайте за кожним. Треба і хор пустити на села, подайте прохання до магістрату, я старатиму, перепрошую, я старатимусь видобути дозвіл концертувати, тоді багато можна зробити...

Вони чимось перекушували. Господиня відмовлялась від німецьких консервів і приносила тугих квашених яблук та примовляла: „Їжте, діти, це дар Божий, а в германця руки нечисті, і консерва їх мені здоров'я збавляє, я і советської консерви не заживала... І люблю ж я вас, що ви не п'єте горілки, страх як за це уважаю! От тільки ви, Остапе, оцю шинелю скиньте, це сатанівська одежа. Та ще, діти, не толкуйте багато про дівчат (ми при старенькій тільки про них говорили), то зілля гарне, але про всіх говорити не годиться, треба кожному вибрати одну та й навіки, от щоб як любили! А чи правда, що германець уже аж під Сибіром? Може й мій старий повернеться? А ще я хотіла вас, Остапе, розпитати, чи ви такі справді українець? Про Львів то я чула, а от про Галичину — ні, не прийшлося, мабуть, це десь у Карпатах, сіль звідти з незапам'ятних времен привозили, і людей я звідти бачила, пошти отак як ми балакають, а кажуть — ми гуцули, дивні вони люди...“ На все була цікава

старенька, хлопці їй розповідали їй, що можна було, бо знали, що в неділю до неї панночки приходили, провідували, а старенька їм все переповідала, тільки про Остапа ні пів слова, поклялась, „хоч і гріх прийняла клятьбою“ — зідхала вона, посьвіла від років і горя.

Остап мав від'їхати на який тиждень для налагодження зв'язку та ще до Пронченка — вічного сибіряка і доброго поета — заглянути. Василь передавав йому свої писання молоді, тексти нових, бадьорих українських пісень, бо таких пісень було треба, і Остап наглив, шукав композитора.

Велика дружба єднала їх. В місті гуртувалася молодь, переважно комсомолія вчорашня, в Україні вони віднаходили втрачений зміст життя. Про Остапа вони ще нічого не знали, хоча він все знав — він керував ними.

*
*
*

Тільки про Василя — щирого й нескладного ніби хлопчину — не все знав друг Остап. Бо то було ще тоді, як втікали червоні частини, як горіли лани і тяжкі комбайни з хряскотом скочувалися в яруги, вдарені своїм же, червонозорим танком; як поранені коні благали засльозеними людськими очима: „Достріліть!“; як закочувалася над Україною червона зірка, а сходила вона — червонохресна, а свої зорі Україна тільки в душі народній берегла. Тоді Василь гнав мотоциклом по курному сумському шляху, був у військовому дозорі, стеріг дороги, бо червона армія вже не могла їх встергати. І йшла шляхом на схід дівчина чорнява, однісінька на довжелезнім розбитім шляху — дівчина і вузлик. Василь пильнував своєї дільниці, було однаково, куди їхати — на схід чи на захід — отож він посадовив дівчину в колыску і завернув на Суми. А що дівчина пити страшенно захотіла та, може, з голоду, аж мліла, — то завернули в село над Сулою, біля шведських могил. Купалися в старій ріці, як під'їли, згадували князя Ігоря, до слова прийшлося, бо Василь себе на всякий випадок Ігорем представив. Дівчина, виявилось, українка з Варшави (ї папери показала), віддавня там батьки, і говорила вона плавно, грудьми, та все своє миле „ся“ наперед слова ставила: „А я ся не бою“.

Повно дівчат на світі, Василь — хлопець молодий, закохатися не довго, а ще як Анна продеклямувала Міцкевичеву „Смерть полковника“ про славу Емілію Плятер — то юнак був ладен все для неї зробити. Анна, нівроку їй, струнка, поставна, вуста різьбар найкращий вирізьбив, — молодому поетові годі опертися її волі. І сказала тоді Анна, що далі вже не може відступати, що вона мало не з Варшави йде пішки, що просить залишити її хоч і в цім селі жити, а там хай буде, що буде; що Анна думає про радянську владу, але нехай і радянська влада подумає про Анну. Зрадів військовий і так відповів:

— Анно, оце говорить до вас найвища військова влада в цім районі, бо майже всі повтікали: залишайтеся тут, ідіть в колгосп, а ми з вами скоро побачимося.

Дівчина дивно на юнака подивилася і з радістю згодилася, і Василь погнав бензинного коня на головний шлях, де хата голови колгоспу. Той радо на все підтакнув (Василь бачив, що й голова вирішив залишитися за всяку ціну вдома). Отак Анна — українка гарна з-над Висли — залишилася в селі, що над рікою Сулою, в своїй рідній країні, де і шведські могили, і ліси темніють поблизу, і багато чого є. Дозорець Василь поїхав стерегти советські шляхи, що ними і його батька в Сибір погнали; син про це не забував: танкові колони, безладно втікаючі, збивав з підводами, змішував з автоколонами; уночі по три години затримував проїжджаючих, аби не поспішали дурним хвостом за дурною головою, — не було вже над Василем контролю, і це він — український юнак, випускник інституту і поет — контролював нарешті советську владу!

В лихій хуртовині, що зветься життям, багато кого зустрів ще юнак, багато чого побачив, інші думи обсіли його молоду голову, і він забув про Анну. А вона не забула. І ось щойно Остап пішов у ніч, як у темну воду пірнув — щось із-за тополі при фіртці вийшло:

— Зачекайте, пане Василю. Це я, Анна.

* * *

Зустрівся Василь з дівчиною Анною? — ні, то не просто з дівчиною юнак зустрівся, то він стрів на своїй молодій до-

розі червоних партизан. Мила Анна — в партизанському загоні командиром! І не українка вона, а циганка. І наказа мала: в цих лісах до партизанів пристати, от чому їй так тоді пити страшенно захотілося! Анна про все розповіла і додала: „Ти в наших руках, Василю, в моїх, вір, що якби не я — вже не ходити тобі по цій землі, таких є наказ негайно знищувати. Командира нашого повісили німці, тепер я командир. А що я з Варшави — правда, була там перед війною, діло мала, родом же я звідси, а мова моя вивчена, галицька — в спецшколі вчила, я інакше по-українськи й не вмію, бо розмовляю завжди по-російськи. Ми в редакції пишальну машину мусимо взяти, допоможи, туди німці другу дадуть, більше від тебе нічого не вимагаю, зроби це, тебе советська влада вчила“.

Може й любила Анна юнака, бо й за це натякнула, але Василева любов як у воду впала. „Дурна дівчино, за кого ти б'єшся!“ — „Мені виходу немає, циганам, як і жидам, доля одна; я так вихована і своєї влади не кину, німців ненавижду, а тебе може й любила б...“

За два дні зникла і редакційна машина, наче сама з кімнати пішла.

Так потрапив Василь на слизьку дорогу. Вірив Остап, вірили двадцять п'ять молодих друзів, роблячи вже багато для народної справи, вірила й Анна, що не зрадить її юнак, бо бити фашистів треба, а советська влада — це її переконання, і Василь ще в цій правоті переконається. І не міг Василь подивитися в очі другові Остапові, коли той, заросений, стомлений і бадьорий, забігав уночі, приносив літературу, директиви для двадцятьїятки і багато палаючої, справді української, віри. Совість Василя була чиста, нічого більше він для партизан не робив, а в очі глянути не міг.

Якось вночі знову від тополі відклеїлася тінь — Анна.

— Тепер я знаю, що то за перекладач. Я, Василю, сама маю тверді переконання, і тому шаную навіть ворога, коли він такий. Ти і твій „перекладач“ — вороги, ви націоналісти, а ми — інтернаціоналісти. А от німці — це просто бандити. І їх треба бити, як ворон. Ви мало й погано б'єте. Чому?

— Бо не хочемо помагати комуністичній банді, Анно, а тебе я не вважаю комуністкою, тебе комуністи знищать, якби вони повернулися, ти занадто волю любиш.

Анна зідхнула. Вона поклала теплу долоню на плече юнака:

— Я, мабуть, сама застрілюся, як це все скінчиться: я про це ще у Варшаві думала. Але мені виходу немає... Дякую за машинку. Жаль, що українська, треба б російської.

— Що, немає у вас українця, щоб писав?

— Немає. Це дивно, правда?

— Це добре, — відповів Василь, — українці мають повно своїх справ, нічого з Москвою плутатись.

Тоді Анна побачила, що юнака не переконаєш.

— Але з нами армія, Москва! А що з вами?

— А з нами — народ і народи.

— Облиш, я на добрих п'ять літ старша від тебе, я скінчила в Москві університет. Затям: Москва — сила велетенська, бо вона вміє примусити інших виконувати її волю.

— Ми виконуємо свою волю. Москва — це міраж, ідіотські фашисти його зміцнюють. На цілий світ. Затям, Анно: Москва впаде від таких, як я, як мій народ, як десятки народів, що імперію ненавидять.

І Анна мусіла ще в однім признатися: в її загоні не було такої віри в правоту свого діла, більше все полонені росіяни, бояться, що свої ж застрілять, от в партизанах рятуються. Чи Анна вдавала, чи вона почала вагатися — попросила побачення з „перекладачем“.

— Звідки тобі відомо про нього?

— Наша розвідка ліпша за вашу, у нас є фаховики. Подивись: вона кашлянула, і з-за дальніх болот показалось кілька постатей — партизани. Бачиш, ти в моїх руках, але в цім твій рятунок. Перекажи йому, що я за його життя відповідаю, як твій друг.

— Хіба ми можемо бути друзями?

— Василю, моя удача химерна: я люблю впевнених, вірних своїй ідеї. Я в тобі бачу зразок для себе, і в твоїх друзях, але Україна мені чужа, мені скоро весь світ чужим стане, і я сама собі... Отже — на побачення з ним за три дні, біля залізничного мосту, о сьомій вечора, доки ще дурнуваті мадяри на вулиці не повиходять вартувати. — Від її напруженого шепоту тихо зсувався з галузок первісно чистий сніг, білими

плямами покривав хутерко Анни — не дівчина, а тигриця, поранена в душу дівчина, примхлива, волелюбна циганка, що і рід і мову свою забула, а кров свого роду з жил не вицідила.

І Анна ліпша собі жінка — міська панна в плямистім хутеркові, під яким носила тверду лісову смерть — а з-за дальніх дерев, що квітчали тиху вулицю, відколювалися непомітні тіні і вояк-мадяр тупцювався на розі з ломакуватою рупшицею, не підозріваючи, які дива тут творяться: троє вогорів на одній дорозі — а покищо все мирно.

* * *

Зустріч з Остапом була радісною, як і завжди. Годі тільки себе мучити! — і Василь відразу ж про все йому розповів. А Остап брови зломив круто, запізно ти, Василю, про такі речі говориш, тільки душа українська та талант твій тебе рятують. І ще Василь признався, що тиждень тому кільком найвірнішим із двадцятип'ятки сказав про Остапа, не все, але сказав, бо як почалася історія з партизанами — подумав, що все може трапитися, забити ж можуть кожної хвилини — і тоді залишаться без зв'язку. Остап кинув брови зовсім на очі:

— Ти справді поет, Василю, може й великий поет буде з тебе. Ти мусиш негайно йти звідси, не себе рятувати, а талант. Талант не твій. Справжній талант — народне добро.

— А про тебе, про зустріч?

— Так, я піду. Я поставлю свою п'ятірку біля мосту і піду, я хочу говорити з нею. Он яка вона, твоя циганка, мужня і ... — не докінчив думки. Потім про інше: „Вибрати трьох із хору, одному передати папери, це тому, Р“.

— Я не можу не піти з тобою на побачення. — Василь сказав це надто рішуче, щоб можна було перечити. І Остап погодився, при умові, що цієї ж ночі юнак змінить свою квартиру: „Вони можуть про все донести німцям і їх руками прибрати нас. А між тими кількома, яким ти сказав про мене — є юда. Він також може донести в гестапо. Бери валізу. Завтра решту речей звідси винесуть наші“.

І ще сказав друг Остап, неначе передчуваючи, що це була прощальна ніч:

— Коли нашу групу розгромлять — не страшно. Кожна брошура, кожне слово, посягне нами — житиме цілі покоління.

Ідея власної держави — найвеличніша з ідей, нею перемагаються сотні тисяч, в цім і доля нашої праці. Тому, Василю, якби що сталося — будь гордим, ми вже багато зробили, ми вже заслужили право бути гордими. Я не вчу тебе ненависти, я вчу тебе гордості. — Оце були останні слова Остапові. Ввійшла старенька і дивувалася: хлопці вперше говорили не про дівчат. Бідна старенька, вона мала також багато перетерпіти цієї неспокійної ночі!

Василь взяв у напечник кілька рукописів, світліну матері і сорочку, а в серце — останні слова гордого українця, революціонера Остапа.

* * *

Ось як вони вийшли на вулицю:

Остап поклав першого з пістоля, німець не встиг докінчити навіть короткого „Гальт!“ І в ту ж мить з-за тополі сікнув автомат і ще двоє гестапівців (чекали!) брязнули залізними головами об брук, а з-за тополь та, що стріляла, не Анна, а тигриця скочила, і Остап махнув пістолем — „сюди! за мною!“

Із-за залізного насипу, де тунель, давно примічений Остапом, вони ще бачили, як погасли вікна в будинку, як бігли до трьох дубіючих гестапівців сонні мадари, а потім мотоциклісти, а з-за дальніх тополь брязнули ще автомати (то вже Аннина охорона) і все замовкло. Будинок оточили палаючі ненавистю очі — прожектори німецьких мотоциклістів,

* * *

Що було потім?

Остап стиснув руку Анні — вона дотримала слова, вона не була тим, двадцять'ятим, новочасним юдою, бо давній юда був лише тринадцятим. Вона не запрошувала в ліс, може збагнувши, що господарями тих лісів були оці двоє, які тепер втікали. Анна тільки сказала, і сказала по-українськи:

— Нічого, це прекрасний розгром. Наш розгром буде жахливий...

Поволі, на пагорб, йшов потяг, і Остап наказав юнакові:

— Всідай, пробирайся на захід.

Василь ще бачив з приступки, як дві постаті пішли поід насипом в різні сторони. Розмова не відбулася, бо її не могло бути.

Юнак натрапив на потяг, що віз робітників у Німеччину. Там, в робітничих таборах Берліну, він скрився з очей німців. За якийсь час ще кілька з двадцятип'ятки прибуло в Берлін. Вони розповіли, як видав себе юда: видав свою сестру. Бо коли наступного дня по тій пам'ятній ночі розгрому ховали трьох побитих гестапівців — місто побачило юду в домовині: це був один із українського хору, що співав у один голос, але інших пісень, чужих. Він лежав в уніформі гестапівця, так, як прийшов з ними заарештовувати свого товариша. І місто плювало вслід домовинам, і це не було гріхом, це вже було відродження справжньої гордості.

А Остап? Доля його невідома. Він мов метеор прощу- мів над землею, залишаючи перекази і легенди по собі, піс- ні, що вчать покоління, як високо треба жити. Багато молоді понесло по рідній землі його думки, і вони стали продовжен- ням життя Остапового, прекрасного життя для народу.

У місті над старовинною рікою Сулою замислений Шев- ченко сидить на скелі, рукою підпер голову, а мислі інші, нові мислі на його чолі, придивіться:

Перекотилися, зникли фашистські танки, перекотяться, зникнуть і советські, бо чи ж не гупали тут конита половець- ких коней, чи не котились татарські вежі, чи не гасали поль- ські улани? — а земля залишилася, і народ на ній, і слово народу із ним, і любов, і сила; що ж той розгром? — то пре- красний розгром, але не смерть, бо не можна умертвити молодого, що приходить, не можна спинити думок і діл двад- цяти трьох і їх поета, не можна вирубати з душі народу пам'ять про Остапа; це ж його листівки літають по містах і селах, як птиці — вісники весни, української весни, і його учні вчаться в школах, щоб уміти бороти ворога, і б'ють з лісів і сиплють в машини пісок, і йдуть серед ночі в ліси хри- стити дітей, а як ідуть на смерть, то з усмішкою на вустах, бо так умирають горді.

І тому у весняному цвіту, як небесним вінком оповитий спокійний Шевченко, на чолі в нього сяють нові думи, і сам Кавалерідзе не пізнав би свого пам'ятника, бо й камінь ро- биться чутливим, коли земля змінює чужу, накинута, вузьку долю — на велику й прекрасну.

КОМАНДИР НЕВІДОМОГО ПОЛКУ

— От ти молодий, а вже учиш наших дітей і щось у тетрадь записуєш, може буде з тебе писатель, бо часто ти ночами не спиш, не досипаєш ти. А от може ти й не знаєш, яка красаота наші річки, чи, к'приміру, ліси? Що от вони тобі пояснюють?

Я міг би відповісти, що Україна має десь біля 13% лісу з загальної площі, що треба б 25%, тоді б не було потреби ввозити дерево, що Англія має лише 4% лісу, а Франція 16%, що лише за дев'ятнадцяте століття наш край — Полтавщина — втратив яких 400 гектарів лісу, вирубали його по-дурному, бо рубали не господарі, хоч господарськими руками, а ось тепер в нас і посуха...

Але дідові не цього було треба.

— В наших лісах, синку, чуда, чудеса є, про одно з тих чудес я тобі розкажу, як постарію... — Дід весело мружив дитячо-блакитні очі, набивав лольку і, залишаючи при мені запашну тютюнову хмарянку, йшов собі — дуже міцний, з доброго дерева тесаний дід Сквир.

Я вчителював і мешкав таки в шкільному будинкові. Дід Сквир сторожував у колгоспі навпроти. Вечорами він підходив до мого вікна, ми закурювали й говорили, понад півстоліття лежало між нами, але дружба мостом над проваллям років лягла.

— От що я признаю в колгоспі — це трактори і вообще машини. А все остальне — ну, я б сам розкрав і розкидав, дарма, що оце я стережу...

Інколи дід приносив кріпкого меду в стільниках і казав:

— Їж, бо це тобі в пользу. Хто думас — треба мед і рибу їсти, я ось тобі наловлю. Риби в нас, слава Богу, доста, права я не питатиму, бо рибу не советська власть на ріку пусти-

ла, а Бог. А от як я хочу в Ніжин під'їхати — тоді я питаю в советської власті: чи можна на автомобіль підсісти, я заплачу. Бо це вона машину зробила... нашими руками, не забувай! — і дід сумовито всміхався, потім поважнів, потирав дебелою долонею височенне чоло і йшов до комор.

Дійсно, я тоді багато читав і писав, і часто дід Сквир будив мене вранці, стукаючи в шибу і примовляючи: „Бачив, що ти цілу ніч не спав, того й будю, а то б і не подумав. Уставай, синку, вже діти йдуть у школу, а їх треба гарно вчити, щоб росли мудріші за нас...“

Одного разу я приїхав з Києва, бадьорий і свіжий, окрилений надіями, повен творчих плянів, які були мені тоді явно не під силу, словом, я бачився з нашими видатними письменниками. Тієї ж ночі я сів за переклад „Думи про Опанаса“ Багрицького. Скільки романтичного в цій поезії!...

З тією романтикою прийшла й інша, рештки романтики, що ще трималася в селах: запугав пугач. І так щоночі: раз над школою, другий — над колгоспними коморами. Я грав на роялі, як умів, відганяючи літаюче нещастя, дід бив у калатало. Обое ми були забобонними на пугача, мене дід цього навчив.

Пугач — птиця настирлива і мудра, хоч і непоказна з вигляду. Коли щось вона віщує — жени не жени — скаже. Дід Сквир не вірив ні в чортів, ні у відьом, а в пугача вірив і навіть любив його, адже запорожці в тієї птиці навчилися голос подавати. Любив і знав, що віщує смерть. Так він і сказав:

— Знай, що один із нас скоро пропаде. Тебе жаль. А мені... Хоч і я ще хотів би трохи землі придержатися, бо у мене є тайна велика, на всю, може, нашу землю. Вір-невір: я ще не маю права вмирати, я — був вояком і ним у душі є, а не виконав одного наказу. От як. Інакше мені й життя не миле було б, подивись но, що вони з народом виробляють, і пали-не-пали, те саме робитимуть, бо така їх природа, а наш народ довго надумується. Ти казав — революція?! Ну, яка ж це революція? При царі Бог був у душі, а казньонний — у церкві, а тепер і з душі виганяють. При царі Петро Петрович Петров правив отією цукроварнею, і тепер — як на зло — Петро Петрович править, він навіть з

лиця на попереднього похожий, тільки той біліший був, а цей червоніший (дід Сквир при цих словах лукаво посміхнувся). Колись машин не було — от що ми собі оставимо, — і дивився на мене пильно, чи все розумію, — оставимо машини і додамо Бога, отоді й буде настояща Україна, глянути буде любо. А як буде Бог — тоді все по-Божому: їдь, втікай, товариш Петров, у Москву, доки ніг не перебили! Ти, знаєш, що таке душа народу? (Дід начитаний, ще й тепер читає). Її пробували гнути і варяги, і половці, і монголи, і тевтонці, і поляки, ось і Росія гне, а душа народу — це не бляшаний лист! Її в руки не вхопиш! — Він радив мені читати Шевченка, ще й святе Євангеліє, та ніде його дістати. Тому дід говорив: „Хай тобі „Кобзар“ покищо святим Євангелієм буде. Там є про душу, про народ, і як тільки большевики це печатають! А якби не печатали, то з-за границі прийшло б, бо і там є наші люди, с аж в Америці“. Часом дід говорив, як пророк, забуваючись і забуваючи, що не все можна говорити в „країні найбільшої свободи“. — „Душа народу мудра, вона бореться, то одступає, то наступає, було так, що і в лісах крилася. Візьми, к'приміру, жидів: живе народна душа — яка вже не є — а народу наче й немає. Ще будуть у нас завірхути воєнні, і чужі народи прийдуть — та й підуть, бо нас нікому покорити; ми наче покірні — бо так збоку може й треба — а кожен з нас як граната, і ти побачиш, що ще буде!“

Сич пугукнув, там, над коморами. Дід Сквир сплюбув і пожартував:

— Це він нам на добраніч каже. Будеш писати? Ну, пиши, я розбуджу. Але якби в твоїй книзі була правда про наше життя, щоб було трошки ліс описано, і щоб було про тайну, про наказ, який дається на все життя, такий, що через нього і вмерти не можна...

Був вітер і присмерками мело, як темним снігом. Та це вже був і справді сніг, морози наступали, дід Сквир взув високі гумові чоботи („одеських рибалок подарок“) і частіше, ніж завжди, брав у мене „Комуніста“ — у ноги від паперу, як обмотати, тепліше. Від часу до часу я помічав, як в отакі

пороші розтавала дідова постать, у полі, в напрямку до лісу. Я догадувався: щось мав у лісі мій дід.

Сич пугукав.

Прийшли німці.

Важкі танки викочувалися з літньої спеки, як із заводу, ще розпечені, ще свіже залізо. „Красна армія не відступає — поправляв дід Сквир нарочито спокійний голос московського диктора (ми уважно слухали радіо), а втікає по домах. Підійшов додому — і будь здоров, товарищу Сталіне! Бач, от тобі вже й озвалася душа народу!“

Німці були людьми чужими, другої мови і віри. Бога носили фашисти на пряжках військових ременів, віра їх була в Берліні, серця може вдома полишали, а голови — „їх ніколи не мають німці, як наступають, завжди вдома залишають голови, тільки руки беруть, щоб грабувати, та ноги — щоб втікати, як припече“, — це також слова діда Сквира.

Доки одні до одних придивлялися, дід відчинив колгоспні комори для людей: „Беріть, це ваше добро, бо ті заберуть“. За ніч спорожніли комори, небагато добра, але своє. „От і виходить, що я не даром стеріг, синку...“. По селах дівчата вишиті сорочки повдягали, котра не мала собі к'стиду — почі не спала, вишивала, корсетки в бабів позичали старовинні, молодь навчилася нових пісень і часто в імлі широченної ночі лунало „Ой радуйся, земле, Син Божий народився“, — не знали, що такого на колодках не співають, але Бог їм пробачав; хлопці щиро любили, Фріців-зальотників гнали в три шні, бійки зводили. З Ніжнина, замість потягів і товарів, ішли чутки: нова влада, німці тільки поб'ють комуністів та й підуть — хлібом заплатимо за їх кров, солоним потом нашим за їх солону кров; інші казали, що буде українська держава, тільки треба українцями бути, і на чужих не надіятися, а що робити — й самі не знали ще, вичікували, аж ось уже й очевидно з'явився, і вони свідчили: „Буде українське господарство, у Білій Церкві прапори ввішено, я бачив оцими очима — такі гарні прапори, блакитножовті, аж серце радується“.

А сич пугукав над зачиною школою, над спорожнілими коморами, над повішеними при шляхах, над палаючими оселями, над голодними валками полонених, над простягнутим — останнім, що мали — шматочком хліба для нещасних, та й те германець вибив з руки старенької. „Анчихрист прийшов“, — шепотіла вона, і сич пугукав, як і при тім, червонім анчихристі. Мудрий птах, часом мудріший від людей!

Дід Сквир трохи приодягся: перешила йому сусідка стару шинелину, ще й шапка вийшла, а жартував він мало, мовчки дивився на зміїні валки німецьких авт, мотоциклів, танків, танкеток, що божевільно перли на схід. „Всіх тягне туди, де сонце сходить, от дивись: страшна машина без Бога“, — казав дід і туманіли його дитячо-блакитні очі.

— Кінець підходить. Жаль. А й нічого, бо кінець мого життя — це тільки твого початок, і так воно йде та й ітиме. Дурні накази герман вивішує та ще й по-московськи! І хіба він думає, що нам шкіль не треба? І всього для життя? Б'ють большевиків — добре діло, але дурний за нього взявся; таки самим про себе треба думати, синку. А германа пісня одспівана, от тільки біда, що й моя кінчається, і діло може початись. Ну, нічого, не журися, — і Наполеон умер, не то дід Сквир! — Це був останній жарт мого діда. Прощаючись, він сказав і голос його був урочистий, як говорять на святах:

— Я маю одно письмо. Якби зі мною що случилось — візьмеш його в моїй хаті на сволюці там, де хрести випалено, і почитаєш. Тоді ти всю мою тайну знатимеш, і я свій наказ виконаю. Ти скоро будеш писателем, тоді й перекажи про все людям, багато таких, як я, та всіх не пізнаєш. Жди мене, синку, два дні. Ось тобі ключ. — І подивився дід Сквир так гарно мені в очі, неначе сама його прекрасна добра душа подивилась на мене.

Італійці й маляри переходили шляхом — наймити нещасливі. „Цигани ж ви, цигани“, — говорили села, давали картоплю, брали патрони. „Про всякий случай, про всякий случай, — ішло містами й селами, — бо прапори то наші висять, а діло наше — в повітрі...“ Літаки здіймали куряву в небі.

Німці ловили гусей і геготали, як гуси. І тільки один на добру сотню говорив те, що всі знали, що всім було зрозумілим: „О, нікс гут, нікс гут...“

Привезли мого діда через два дні — як ждати казав. Був він у тім пальті з шинелі і гумових чоботях — подарунку йому, споконвічному хліборобу від споконвічних одеських рибалок — тільки на сивій голові не шапка, а прегарно пошита папаха з чорним шликом, і здавалася кров на чорному тлі вишивкою смерті. На грудях у діда Сквира, як він ще вулицями міста ішов — так розповідали — сяяв свіжо почищений мідний тризубець, а в кишені той генерал, що діда застрілив, знайшов старого нагана. Німець, як стріляв, того ж нагана в кишені не бачив, то він за тризуб діда застрілив — за українську владь.

Тоді я побіг до дідової хатини, і руками моїми біг електричний струм, і в голові шуміло, як шумлять в бурю ліси, що їх так любив мій дід.

На сволоці я знайшов листа, запечатаного сургучевим хрестом. Ось той лист:

„Я, Сидір Миколаєвич Сквир, роджений на Херсонщині, літ сімдесят, пишу оце при повнім здоров'ї і пам'яті. У Н. лісі, між трьома дубовими ценьками, закопав я в 1923 году бойовий прапор українського повстанського полку, підвладного армії Отамана Петлюри. Я тим полком руководив, це була остання наша армія на Україні.“

Хто читає, хай йому буде заповітом: берегти той прапор, як себе самого, а як доб'єтеся до своєї правди, повезіть оцей прапор у Київ і поставте на найвищому місці, а держално виріжте в Н. лісі, — бо там під цим прапором пропало за нашу свободу багато людей.

Хай нова Україна і їх згадає.

Сидір Миколаєвич Сквир

А писав дня 18 августа 1942 року“.

Правду ти казав, дорогий діду Сквире: славні ліси в Україні, багато вони знають про душу народу!

ПІСЛЯМОВА

Леонід Полтава (нар. 1921) належить до покоління письменників, за якими традиція закріпила дуже умовну назву „молодих“, хоч усім їм уже переступило за тридцятку, і таке означення можна виправдати хіба тим, що вони дещо запізнено, тобто по закінченні війни, виявили свій поетичний хист, що було неможливе ні за советських умов, ні за доби гітлеризму. Тому вони тут, на еміграції, відразу виявились дозрілими поетами, хто мав на це, розуміється, відповідні дані. Так було принаймні з Полтавою, що ще перед війною закінчив педагогічний інститут у Ніжені і тоді ж таки сам відшукав Володимира Сосюру для літературних консультацій, що його (визнавши за не „свого“) швидко змінив на Рильського, який, як відомо, охоче уділяв поради молодям людям, що до нього зверталися.

Але друкуватися Полтава почав пізніше і після війни вдало дебютував 1946 р. збіркою поезій „**За мурами Берліну**“, яка лишається, мабуть, найкращою й найтиповішою фіксацією настроїв української молоді, що після терору Сталіна й Гітлера раптом дістала свободу слова.

Маленька збірочка-ліліпут „**Жовті каруселі**“ (1948), мало ким помічена, відкриває новий етап у творчості Полтави — більшого заглиблення в образ, звільнення його від зовнішніх прикрас і глибокого замислення над трагізмом життя, так би мовити, дезактуалізації поезії. Щоправда, й пізніше Полтава давав до друку поезії, які любить наша періодична преса, але справжній Полтава-поет уже кілька років ховається в робочих зошитах, які він не тільки не спішить публікувати, але навіть і неохоче відкриває перед найближчими друзями. Так само сховався він і з історичною поемою „**Нестор**“, фрагменти з якої друковані ще в „Хорсі“.

Дедалі частіше Полтава починає повертати до прози. Сам він вважає себе учнем Хвильового, Яновського і італійця Маляпарте. Явища, на наш погляд, майже несполучні і що

до навчання дуже різної вартості: наскільки небезпечно українському письменникові вважати своїми метрами перших двох, настільки ж корисно вчитися в останнього. Але тим цікавіше буде чекати на наслідки. А покищо можемо ствердити, що Полтава цікавий оповідач, який розуміє слово і вміє з ним вправно експериментувати, з чим напевно погодиться й читач, прочитавши ці новелі.

Ів. Кошелівець

